

NAZWY WŁASNE JAKO „LEKSEMY KULTUROWE” NA POLSKICH POGRANICZACH WEWNĘTRZNYCH

Słowa tematyczne: pogranicze wewnętrzne, nazwy własne, leksemy kulturowe, Beskid Niski, Sądecczyzna

Pogranicze, definiowane w „Słowniku języka polskiego” pod red. Mieczysława Szymczaka jako „obszar w pobliżu granicy dzielącej pewne przestrzenie, zwłaszcza: teren nad granicą państwa” (SJPSz, 1979, s. 764), nie zawsze znajduje się jednak blisko granicy politycznej. Zdarza się bowiem, że o pogranicznym charakterze określonego terytorium zdecydowały uwarunkowania geograficzne lub historyczno-osadnicze (Krzyżaniak, 2004, s. 94), „a sąsiedztwo kultur narodowych (...) [wynika — uzup. H.K.] z członkostwa mniejszości narodowej lub etnicznej na terytorium zdominowanym przez inną narodową kulturę (...)” (Kłoskowska, 1996, s. 125). Taką przestrzeń określa się wówczas mianem *pogranicza wewnętrznego*.

Pogranicze, cieszące się od lat zainteresowaniem badaczy i posiadające ogromną literaturę przedmiotu, do tej pory nie doczekało się jednak precyzyjnej, jednakowo rozumianej definicji. Decyduje o tym punkt widzenia uczonych reprezentujących daną dyscyplinę naukową¹.

W niniejszym opracowaniu termin *pogranicze* określam jako przestrzeń (rzeczywistą, wirtualną, psychospołeczną, czyli osobniczą) z co najmniej dwoma typami kultur pozostających w stałym kontakcie społecznym i wzajemnie się przenikających (Alvarez, Collier, 1994, s. 607; Fiń, 2007, s. 28; Kurek, 2023, s. 108). Z kolei *pograniczem wewnętrznym*, ze względu na teren badań, nazywam obszar, na którym w „zintensyfikowane międzykulturowe relacje” (Halemba, 2017, s. 7) wchodzi dominująca kultura narodowa oraz kultura mniejszości narodowej.

¹ Obszerna bibliografia omawianego zagadnienia znajduje się w artykule Anny Engelking, Ewy Golachowskiej i Anny Zielińskiej „Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wprowadzające” (2008, s. 7–24).

Pisząc o *pograniczu*, nie sposób pominąć zagadnień związanych z definiowaniem tożsamości jednostki oraz wspólnoty, którą reprezentuje. W niniejszym artykule pojęcie tożsamości językowo-kulturowej ograniczam „do relacji między jednostką lub grupą, a szeroko rozumianą sferą zjawisk kulturowych” (Kostyrko, 2003, s. 7) i definiuję jako trwałe identyfikowanie się grupy ludzi z określonym układem kulturowym (Żarski, 2008), czyli z określonymi zjawiskami językowo-kulturowymi, stanowiącymi immanentny składnik odrębności kulturowej danej społeczności, które w zmieniającej się rzeczywistości są dla niej stabilnymi punktami odniesienia (Kurek, 2016, s. 74; 2023, s. 109).

Celem opracowania jest zdefiniowanie terminu *pograniczny leksem kulturowy*, wytypowanie określonych nazw własnych należących do leksykultury i spełniających kryteria definicyjne oraz określenie ich wpływu na kulturową tożsamość Polaków. Zagadnienie *leksemów kulturowych* omawiam na przykładzie materiału zebranego w południowej Polsce — na Sądeckczyźnie oraz w Polsce południowo-wschodniej — w Beskidzie Niskim².

W aspekcie przestrzennym Beskid Niski i Sądeckczyzna są klasycznym przykładem „pogranicza wewnętrznego” w obrębie państwa. Wewnątrz zwartych, monolitycznych polskich obszarów dialektalnych znajdują się tu bowiem skupiska mniejszości narodowych, które są pozostałością migracji wołoskiej i ruskiej w XV i XVI wieku. Tworzą je mieszkający tam Łemkowie, posługujący się gwarą należącą do peryferycznych, góralskich gwar ukraińskich oraz Zamieszkańcy i Dolinianie — grupy etnograficzne kulturowo odrębne od Łemków (Reinfuss, 1990, s. 13; Kurek, 1995, s. 50–51; 2009, s. 124–125; Słabczyński, 2023, s. 52–60)³. Po 1939 roku ich liczba uległa drastycznemu zmniejszeniu, czego powodem były: wojna, powojenne wysiedlenia na wschód oraz represyjna wobec Łemków akcja „Wisła” (Kurek, 2009, s. 125; 2023, s. 110)⁴. Jest to więc sytuacja, kiedy w bezpośrednim kontakcie żyją dwie zbiorowości (dominująca i mniejszościowa) zaliczające się do dwu

² Tu dane pochodzą głównie z regionu krośnieńskiego.

³ Szczegółowe informacje na ten temat znajdują się w monografii Leszka Bednarczuka „Początki i pogranicza polszczyzny” (2018, s. 163–165) oraz w książce Małgorzaty Misiak „Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym” (2018, s. 54–74).

⁴ Łemkowie zajmowali Karpaty od Wysokiego Działu w Bieszczadach po dolinę Popradu w Beskidzie Sądeckim oraz tzw. Ruś Szlachtowską na pograniczu Małych Pienin i Beskidu Sądeckiego (Centrum Informacji Turystycznej w Nowym Sączu, b.d.). Granicznymi wsiami łemkowskimi, począwszy od Popradu, były: Wierchomla Wielka, Roztoka Mała, Składziste, Maciejowa, Łabowa, Bogusza, Królowa Ruska, Binczarowa, Florynka, Wawrzka, Brunary Niżne, Jaszkowa, Klimkówka, Łosie, Bielanka, Rychwałd, Ropica Ruska, Pstrążne, Męcina Wielka, Rozdziele, Bednarka, Wola Cieklińska, Folusz, Kłopotnica, Pielgrzymka, Świerzowa Ruska, Jaworze, Desznica, Hałbów, Myscowa, Hyrowa, Trzciana, Zawadka Rymanowska, Kamionka, Królik Wołoski, Wisłoczek, Bałucianka, Deszno, Wólka, Wołtuszcza, Tarnawka, Rudawka Rymanowska, Puławy, Darów, Wisłok Wielki, Jawornik, Rzepedź, Czarne, Turzańsk, Duszatyn, Michów, Wola Michowa, Maniów, Szczerbanówka, Zubracze, Solinka (Reinfuss, 1990, s. 13).

różnych narodów, mówiące różnymi językami (choć wspólnota mniejszościowa posługuje się również językiem polskim jako urzędowym) i reprezentujące dwa odmienne typy kultury (Pasięka, 2016, s. 134).

Ze względu na usytuowanie pogranicza w obrębie państwa polskiego w łemkowsko-polskich kontaktach językowych większą moc miała polszczyzna — ogólna i dialektalna. Ważniejszą rolę odgrywały jednak gwary, o czym głównie decydowało bezpośrednie sąsiedztwo polskich i łemkowskich wsi, ale także stosunkowo późne wykształcenie się literackich wersji języków wschodniosłowiańskich, które w dodatku przez lata obejmowały swym wpływem tylko „nieliczne elity (duchowieństwo i część szlachty)” (Wolnicz-Pawłowska, 1998, s. 454; Kij, 2020, s. 116). Asymilacji Łemków i wtopieniu się „w kulturę etnicznej większości” (Smolicz, 2003, s. 11) przeszkodziła jednak lokalność języków pozostających z sobą w kontakcie. Siła i znaczenie polszczyzny standardowej (Miodunka, 2003, s. 13), nadrzędnej w hierarchii zarówno w stosunku do polskiej gwary, jak i języka łemkowskiego, zneutralizowały bowiem prestiż polskiej gwary, czyniąc oba lokalne języki na swój sposób podobnymi (Stracuk, 2008, s. 102). Owa podrzędność językowa oraz bliskie sąsiedztwo obu wiejskich społeczności, a co za tym idzie lokalna mobilność i zawieranie małżeństw mieszanych, spowodowały przenikanie do polskiego systemu gwarowego wielu elementów języka łemkowskiego. Niektóre z nich tak mocno utrwaliły się w polszczyźnie ludowej, że stały się oznaką „tutejszości”, częścią pogranicznej, regionalnej kultury tożsamościowej mieszkańców Beskidu Niskiego i Sądeckizny, kultury do której się przynależy. Do takich jednostek językowych zdecydowanie należą toponimy, a dokładniej — nazwy wsi (rzadziej miast), mikrotoponimy, czyli nazwy pól, dróg, potoków, gór itp., które ludność wołoska i łemkowska nadała różnym obiektom górskim i leśnym oraz imiona i nazwiska, a także określenia kobiet zamężnych.

Za *pograniczne leksemy kulturowe* uważam w związku z tym te *nomina propria*, które mają swoje źródło w języku mniejszości narodowej, a zostały przejęte i uznane za rodzime przez społeczność dominującą, która utrwaliła je w macierzystej mowie i uczyniła elementami własnej kultury tożsamościowej.

Według niektórych badaczy świadectwem ruskich wpływów jest nazwa *Sanu*, przejęta nie tylko przez polskie dialekty, ale także przez polszczyznę ogólną. San, największa rzeka Podkarpacia, ma w ustach Polaków postać ruską, twierdzili — Janusz Rieger (1969; 1993, s. 249) i cytująca go Ewa Wolnicz-Pawłowska (1998, s. 458). Według Zdzisława Stiebera za ruskim pochodzeniem nazwy przemawiają dane historyczno-geograficzne, ponieważ „San w czterech piątych swojego biegu przepływa przez obszar dawnej Rusi Czerwonej. (...) Mimo iż w pierwszych wiekach państwa polskiego wiedziano i mówiono o rzece, to (...) w codzienne użycie ogółu nazwa ta weszła dopiero wtedy, gdy za Kazimierza Wielkiego Ruś Czerwona została złączona z Polską i gdy polski obszar językowy na większej

przestrzeni oparł się o San” (Stieber, 1974, s. 491–492)⁵. Rzeki, zwłaszcza te trudne do przekroczenia, stanowiąc naturalną granicę, od wieków rozdzielały obszary odmienne kulturowo. San, „jak większość górskich rzek, ma zdradliwe kamieniste dno i wartki nurt. Potrafi też szybko wezbrać po ulewnych deszczach w swoim górnym biegu” (Kij, 2020, s. 115). Nie podzielił jednak, lecz połączył dwie społeczności — polską i ruską, dowodząc mocy języka zbiorowości ruskiej. Świadczy o tym również nazwa leżącego nad Sanem *Sanoka* (NMPol XIII, s. 48).

W pogranicznych polskich gwarach Beskidu Niskiego i Sądeckizny znaleźć można liczne ślady łemkowskiej kultury.

Ważnym świadectwem łemkowskich wpływów kulturowych jest nazwa miejscowa *Krynica (Krynica-Zdrój)* utworzona od wyrazu pospolitego *krynica* ‘źródło, źródło’. Według Eugeniusza Pawłowskiego wyraz ten został przejęty przez polszczyznę z gwary łemkowskiej, ponieważ w polskich dialektach *krynica* występuje tylko na Kresach Wschodnich i w Lubelskiem (Pawłowski, 1971, s. 56). W skład miasta weszły zresztą dwie wsi połemkowskie: *Krynica-Wieś* oraz *Słotwiny* (łemk. *Solotwiny*, por. ukr. ap. *solotwyna* ‘źródło słone lub kwaśne’) — dziś części Krynicy-Zdroju (Pawłowski, 1971, s. 56; Rieger, 1995, s. 162).

Ślady łemkowskiej kultury jeszcze wyraźniej widać w nazwach pogranicznych wsi, ponieważ wiele z nich zachowało ruskie cechy językowe, por. wybrane przykłady: *Czerież*, część miasta Piwniczna-Zdrój (WUN I, s. 282), por. ukr. ap. *čerteż* ‘polana, wyrąb, pole orne’ (NMPol II, s. 224; Rieger, 1995, s. 184); *Dubne*, wieś k. Muszyny, od nazwy lasu i góry *Dubne*, por. ukr. *dub* ‘dąb’, pol. *dębne* ‘obszar porośnięty dębami’ (Pawłowski, 1971, s. 29)⁶; *Hańczowa*, wieś w pow. gorlickim, od n. os. *Haniec* (Rymut, 1975, s. 20, 88; Rieger, 1995, s. 187); *Regietów*, wieś w pow. gorlickim, od nazwy rzeki, nad którą leży wieś (Rymut, 1975, s. 40, 88)⁷; *Smereczne*, wieś w pow. krośnieńskim, por. ukr. *smerek* ‘świerk’ (Rymut, 1975, s. 46, 89; Rieger, 1995, s. 205); *Wierchnia*, dawniej wieś, dziś przysiółek w Gładyszowie w pow. gorlickim, od ap. gw. *v’irχna* ‘górna’ (Rymut, 1975, s. 53, 89); *Wierchomla Mała, Wierchomla Wielka*, wsie k. Piwnicznej, por. stp. *wirzch* ‘wierzch, góra’, ukr. i łemk. *werch* ‘górnica, szczyt góry’ (Rieger, 1995, s. 139, 210–211; Pawłowski, 1971, s. 125–126)⁸; *Wilsznia*, wieś w pow. krośnieńskim, por. ukr. *wilcha* ‘olcha’ (Rymut, 1975, s. 53, 89; Rieger, 1995, s. 211).

⁵ Pochodzeniem nazwy *Sanu* zajmowali się też m.in. Jerzy Nalepa, którego zdaniem nazwy rzeki Polacy nie przejęli od Ukraińców (1997, s. 150–162), Władysław Makarski opowiadający się za zachodniosłowiańskim pochodzeniem hydronimu (2000, s. 193–210), a także Zbigniew Babik w monografii „Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich. W granicach wczesnośrednio-wiecznej słowiańszczyzny” (2001), który krytycznie ustosunkował się do wcześniejszych ustaleń, ale nie opowiedział się za żadną ze stron.

⁶ Tu możliwy również wpływ słowacki.

⁷ Tu śladem łemkowskim jest *R* zamiast *Rz*, por. pol. *Rzegotów*.

⁸ W formie łemkowskiej zachowany jest polski rozwój miękkiego sonantycznego *r* (Rieger, 1995, s. 210–211).

Dla polskiej społeczności wiejskiej elementy ukraińskie nie stanowiły bariery komunikacyjnej. Ze względu na usytuowanie obu zbiorowości w obrębie jednej grupy językowej, Polacy potrafili powiązać brzmienie łemkowskich toponimów z ich realną treścią semantyczną, czyli ze znaczeniem utrwalonych w nich apelatywów (Kij, 2020, s. 111), np. *Berezka*, wieś w pow. krośnieńskim k. Leska < ap. ukr. *berezka* ‘brzózka’, w XVI wieku też *Brzizka* i *Brzózka* (NMPol I, s. 120); *Długie*, łemk. *Dowhe*, *Dowhy*, przysiółek wsi Czarne w pow. gorlickim, por. ukr. *dowhyj* ‘długi’ (NMPol II, s. 349; Rieger, 1995, s. 185). Innymi słowy, różnice między nazewnictwem łemkowskim a polskim nie uniemożliwiały ani jego zrozumienia, ani codziennej komunikacji. Nazw, które nie były dostatecznie przejrzyste, używano automatycznie, bez świadomości, że mają obcą genezę. Języki mieszkańców pogranicza zatracaly więc swe granice, zlewały się z sobą, tworząc polsko-łemkowską wspólnotę komunikatywną, co było oznaką jedności, wspólnotowości i „bycia stąd” (Straczuk, 2008, s. 103).

Kazimierz Rymut zwraca uwagę na jeszcze jedną cechę nazewnictwa miejscowego obszaru pogranicza. Otóż, począwszy od XV wieku, niektórym polskim nazwom wsi, starszym historycznie, nadawano formę ruską, np. *Smrokowiec* > *Smerekowiec* (1649 r.), wieś w pow. gorlickim (Rymut, 1975, s. 47, 89) czy *Krzywe* // *Krzywa* > *Krywa* (1765 r.), wieś w pow. gorlickim (Rymut, 1975, s. 27, 89; NMPol V, s. 409)⁹.

Przenikanie języka łemkowskiego do polszczyzny najwyraźniej utrwaliły jednak mikrotoponimy, nierozzerwalnie związane z wiejską przestrzenią oraz ludowym typem kultury. Stanowią one trzon nazewnictwa używanego przez mieszkańców wsi, zwłaszcza obszarów górskich, gdzie rozdrobnienie gruntów i rzeźba terenu wymagają wprowadzenia znacznej liczby jednostek nazewnictwa. Na obszarach górskich i podgórskich, zwykle silnie zalesionych, ale słabiej zagospodarowanych i później zasiedlanych, największą grupę mikrotoponimów stanowią nazwy topograficzne, „w różny sposób określające właściwości topo- i geograficzne terenu” (Bubak, 1996, s. 107)¹⁰, a tworzone często przez przeniesienie wyrazu pospolitego do klasy nazw własnych. „W bezpośrednim kontakcie komunikatywnym [nazwy te — uzup. H.K.] dobrze służą wiejskim wspólnotom jako orientacyjne wyznaczniki naturalnego rozczłonkowania rzeczywistości terenowej” (Mrózek, 1998, s. 234). Ukształtowanie terenu oraz warunki gospodarcze obszarów górskich wymuszają zatem zarówno tworzenie nazw różnorodnych obiektów, np. gór, polan górskich, wzgórz, lasów, strumieni, wąwozów, łąk, bagien, dróg, pól, jak i używanie ich przez mieszkającą tam zbiorowość. Nie dziwi więc, że na terenach pogranicznych polska społeczność wiejska przyswoiła sobie nazwy terenowe

⁹ Notowano też zjawiska odwrotne, tzn. „nadawanie formy polskiej nazwie o starszej historycznej formie ukraińskiej [...]”, np. *Dolhe* > *Długie* (1680 r.) (Rymut, 1975, s. 89).

¹⁰ W literaturze naukowej używa się też określenia *nazwy fizjograficzne*.

nadane tym obiektom przez ludność łemkowską oraz ruskojęzycznych pasterzy Wołochów, por. wybrane przykłady z Beskidu Niskiego: *Błudna* n. góry, Tyl., por. *błudna (góra)* ‘góra, na której łatwo poblądzić’ (St TŁ, 1949, s. 12)¹¹; *Hirki* n. pola, Tyl., por. ap. *hirka* ‘górką’ (St TŁ, 1949, s. 28); *Izborec* n. pola i lasu, Tyl., por. ap. *izwor* ‘źródło’ (St TŁ, 1949, s. 32); *Kamienik* n. wzgórza, Tyl., por. ukr. *Kamnianyk* i ap. *kamnianyk* (od licznych kamieni) (St TŁ, 1949, s. 36); *Kiczera* n. góry, Ch., por. ap. *kiczera* ‘góra porośła lasem z gołym wierzchołkiem’ (St TŁ, 1949, s. 44); *Malennik* n. pola, Tyl., por. ap. łemk. *małyňa* ‘malina’, por. ukr. *Małyńnyk* // *Małennyk* (St TŁ, 1949, s. 47; Rieger, 1995, s. 79); *Magura* n. góry, Ch., por. ap. *magura* ‘wysoka, odosobniona góra’ (St TŁ, 1949, s. 46); *Smereczne* n. pola i lasu, Tyl., por. ap. *smerek* ‘świerk’ (St TŁ, 1949, s. 68; Rieger, 1995, s. 119) (za: Kurek, 2003, s. 88–89)¹².

Niektóre z nich mieszkańcy polskich wsi zniekształcili fonetycznie, aby brzmiały bardziej swojsko, por. gw. formy *Pod Kiciurą*, *Pod Kiciurką* (Pawłowski, 1975, s. 78) urzędowych nazw *Pod Kiczorą*, *Pod Kiczorką*, części wsi Florynka w pow. nowosądeckim.

Do pogranicznych leksemów kulturowych należałoby też zaliczyć polskie mikrotoponimy zawierające fonetyczny element przejęty z gwar łemkowskich, np. twardą wymowę spółgłoski wargowej [m], por. *Kamyniec*, *Na Kamyńcu* n. pola w Cergowej k. Dukli, *Stary Kamyniec* n. pola w Zboiskach k. Dukli, *Koło Kamyniolomu* n. pola w Lipowicy k. Dukli.

Wiele z wymienionych nazw tak mocno utrwaliło się w gwarze i świadomości polskiej zbiorowości pogranicza, że zaczęto ich używać, jako wizytówek, do działań marketingowych oraz do promocji regionu. Przykładem takich działań oraz budowania pozytywnego wizerunku miejsca za pomocą pogranicznych leksemów kulturowych oraz leksyki gwarowej jest Pijalnia Artystyczna w Piwnicznej, która do uatrakcyjnienia swojego menu wykorzystała połemkowskie nazwy geograficzne Beskidu Sądeckiego oraz słownictwo gwarowe o proveniencji wołoskiej¹³. I tak, sałatka z bundzu, sera owczego białego, pomidorów i bazylii to *Przechyba*, por. *Przechyba*, *Prehyba* — szczyt w zachodniej części pasma Radziejowej w Beskidzie Sądeckim (1175 m. n.p.m.), którego nazwa pochodzi od ap. *prehyba* ‘przełęcz’, „po polsku byłoby *przegiba*, a więc przechylenie, grzbiet, przez który trzeba się *przegibnąć*” (Pawłowski, 1975, s. 85)¹⁴. Z kolei sałatka z rukoli, buraków i koziego sera to *Kozi Wierch*. Gwarowy leksem *kiczora* posłużył w Pijalni do nazwania

¹¹ Tu możliwy również wpływ słowacki.

¹² Ch. — Chyrowa, Tyl. — Tylawa (pow. krośnieński).

¹³ Podane poniżej przykłady pochodzą z archiwalnej strony internetowej restauracji: <https://web.archive.org/web/20230330070720/https://www.pijalnia-artystyczna.pl/menu> (dostęp: 26.11.2024).

¹⁴ Tu możliwy również wpływ słowacki, por. n. własną *Priehyba*.

sernika, a *Kiczora z dzwonkiem* to sernik na ciepło z gorącymi malinami. Od wyrazu pospolitego o proveniencji wołoskiej *koszar*, gw. *kosor* ‘zagroda dla owiec na polanie’ (Pawłowski, 1971, s. 52) utworzono nazwę *Koszarki*, w cytowanym menu były to gorące maliny z lodami waniliowymi i bitą śmietaną (Kurek, 2018, s. 207–208). W ofercie Pijalni znaleźć można również *Koszarki Kupidyna* oraz *Kiczorę Amora* – wykwintne lody z owocami, bakaliami i bitą śmietaną, a także placek *Czeremcha*, którego nazwa pochodzi od apelatywu o proveniencji ruskiej *czeremcha* ‘drzewo lub krzew z rodziny różowatych, o białych, silnie pachnących kwiatach (...)’ (SJPSz, 1978, s. 334).

Mikrotoponimy, a także nazwy miejscowości ruskiego pochodzenia wykorzystuje się też w celach marketingowych w nazwach hoteli, zajazdów czy gospodarstw agroturystycznych, por. hotel *Krynica Conference & SPA*, hotel *Wierchomla Ski & Spa* w Wierchomli Małej, hotel *Pod Smerekami* w Krynicy-Zdroju, agroturystyka *Magura* w Nowym Żmigrodzie, *Leśniczówka pod Magurą* w Świątkowej Wielkiej itp. Jak z tego wynika, pograniczne leksemy kulturowe są dziś wykorzystywane przez polską społeczność na równi z unikatowymi walorami krajozrazowymi, przyrodniczymi, historycznymi i kulturowymi regionu (Kurek, 2018, s. 207). Jako rodzaj atrakcji turystycznej, wychodzą poza lokalny zasięg oddziaływania i stają się częścią kultury ogólnopolskiej.

Pogranicznymi leksemami kulturowymi są też nazwiska o proveniencji ruskiej, przejęte przez polską społeczność wiejską (i miejską) na skutek wielowiekowego sąsiedztwa i zawierania mieszanych małżeństw. W systemie antropimicznym polskich gwar pogranicza wyróżniają się zwłaszcza nazwiska odapelatywne, por. wybrane przykłady ze wsi Beskidu Niskiego (pow. krośnieński): *Balaban* od ap. *balabon* ‘junak, także sokół’ (pożyczka ukraińska z tureckiego) — Nadole k. Dukli; *Dubis* od ap. *dub* lub od n. os. *Dub* < od ap. *dub* ‘dąb’ (ukraińskie, białoruskie, słowackie) — Lipowica k. Dukli; *Kołodka* od ap. *kołoda* ‘kłoda, pień, kłoc, słupek, dyby, pęta’ — Cergowa k. Dukli; *Sereda* od ap. *sereda* ‘środa’ — Nadole k. Dukli; *Wolkowicz* od n. os. *Wołek* lub *Wółk* < od ap. *wowk* ‘wilk’ — Cergowa k. Dukli itd. (ISNP); z miejscowości leżących w pobliżu Krosna: *Antoniuk*, *Aseńko*, *Borys*, *Hawryło*, *Hodorowicz*, *Bednarczuk*, *Chłyń*, *Dubik*, *Dubil*, *Dubis*, *Dubisz*, *Dudyński*, *Masłyk*, *Masłyka* (Bubak, 1998, s. 208) oraz z Sądecczyzny: *Fedor*, *Hawryło*, *Hawrzysz*, *Hryć*, *Horoszko*, *Kuryło*, *Matwiejczyk*, *Molodec* i in. (Bubak, 1992)

Wyraźnym wskaźnikiem pograniczności są też przyrostki ruskiego pochodzenia: *-icha* // *-ycha* oraz *-(ań)cia* tworzące określenia kobiet zamężnych, por. *Marcelicha* < *Marcel*, *Szerszenicha* < *Szerszeń*, *Farbańczycha* < *Farbaniec* (Kurdyła, 2011, s. 154), *Chłapcia* < *Chłap* (Kurek, 2019, s. 207). Formant *-cia* występuje również w imionach, pełniąc funkcję hipokorystyczną, por. *Dańcia*,

Gięncia, Halińcia, Mańcia, Talcia (< *Natalia*), *Tecia* (< *Stefania*), podobnie jak w wyrazach pospolitych: *mamcia* ‘mamusia’, *ujańcia* ‘wujenka’¹⁵. W tej samej funkcji w imionach męskich produktywny jest jeszcze sufix *-cio*, por. *Jurcio, Romcio, Sławcio, Wojcio* (< *Wojciech*), *Zęncio* (< *Zenon*), podobnie, jak w apetywach typu *ujcio* ‘wujek’. Dodatkową cechą o proveniencji ruskiej zakrzepłą w przyrostku jest zwężona wymowa wygłosowego nieakcentowanego *-o* jak *-ũ*, a nawet *-u* (Kurzowa, 1975, s. 40).

Jak wynika z powyższych rozważań, nazwy własne, pełniące funkcję leksemów kulturowych, to wyjątkowe jednostki w polskich gwarach pogranicza. Są wpisane w lokalną rzeczywistość, jako dowód wspólnoty komunikatywnej Polaków i Łemków oraz ich wspólnej wiedzy na temat swojego, pogranicznego świata. Są wyznacznikiem wielowymiarowej tożsamości regionalnej ludności wiejskiej Sądecczyzny i Beskidu Niskiego, budują poczucie „bycia u siebie”, zakorzenienia, związku z miejscem i lokalną zbiorowością (Straczuk, 2008, s. 103). Jako elementy macierzystego języka, tworzą też system wartości pogranicznej wiejskiej zbiorowości i zajmują w tym systemie „naczelnie miejsce w hierarchii” (Miodunka, 2003, s. 15). Innymi słowy, pograniczne leksemy kulturowe to językowe łąca decydujące nie tylko o odrębności kulturowej badanego obszaru, lecz przede wszystkim o tworzeniu poczucia wspólnoty ludności pogranicza, która, bez względu na przynależność narodową, potrafi dzięki nim zrozumieć lokalny świat znaczeń i wartości.

LITERATURA

- Alvarez, R.R., Collier, G.A. (1994). The long haul in Mexican trucking: traversing the borderlands of the north and the south. *American Ethnologist*, 21(3), 606–627. <https://doi.org/10.1525/ae.1994.21.3.02a00080>
- Babik, Z. (2001). *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich. W granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny* [The oldest naming stratum in the Polish lands within the boundaries of early medieval Slavic language]. Kraków: Universitas.
- Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny* [Origins and borders of the Polish language]. Kraków: Lexis.
- Bubak, J. (1992). *Słownik nazw osobowych i elementów identyfikacyjnych Sądecczyzny XV–XVII w. Imiona, nazwiska, przezwiska. Część I: A–M* [Dictionary of personal names and identification elements of the Sącz region in the 15th–17th centuries. Names, surnames, nicknames. Part I: A–M]. Kraków: Universitas.
- Bubak, J. (1996). Topograficzne nazwy miejscowości ziemi krośnieńskiej i jasielskiej [Topographical place names of the Krosno and Jasło land]. W: H. Kurek, F. Tereszkiwicz (red.), *Podkarpackie spotkania. Literatura — Język — Kultura, I: Ziemia krośnieńska w kulturze polskiej* (s. 105–114). Kraków: Universitas.

¹⁵ Rzeczowniki typu: *babcia, ciocia* itp. traktują jako formy sufiksalne rodzime (Grzegorzcykowska, Puzynina, 1979, s. 104–105), natomiast w formacjach: *mamcia, Halińcia, Mańcia* itp. przyrostek *-cia* ma, moim zdaniem, proveniencję ruską (Kurzowa, 1975, s. 94; Oronowicz, 1990, s. 209).

- Bubak, J. (1998). Nazwiska mieszkańców Krosna z lat 1781–1920 [Surnames of inhabitants of Krosno from 1781–1920]. W: H. Kurek, F. Tereszkievicz (red.), *Podkarpackie spotkania. Literatura — Język — Kultura, II: Inteligencja południowo-wschodnich ziem polskich* (s. 197–208). Kraków: Universitas.
- Centrum Informacji Turystycznej w Nowym Sączu. (b. d.). Łemkowie. <https://ziemiasadecka.info/sadecyzna-wielu-kultur/lemkowie/> (dostęp: 6.08.2023).
- Engelking, A., Golachowska, E., Zielińska, A. (2008). Tożsamość, język i pamięć w sytuacji pogranicza. Uwagi wprowadzające [Identity, language and memory in a border situation. Introductory remarks]. W: A. Engelking, E. Golachowska, E. Zielińska (red.), *Tożsamość — Język — Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim* (s. 7–24). Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Fiń, A. (2007). Społeczno-kulturowy obraz pogranicza polsko-ukraińskiego: analiza socjologiczna [Social and cultural image of the Polish-Ukrainian borderland. A sociological analysis]. W: J. Kułakowska-Lis, K. Sikora (red.), *Ponad granicami. Kultura, literatura i język obszarów pogranicza* (s. 27–40). Krosno: Wydawnictwo PWSZ w Krośnie.
- Grzegorzczkowska, R., Puzynina, J. (1979). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime* [Word-formation of contemporary Polish. Suffix native nouns]. Warszawa: PWN.
- Halemba, A. (2017). Tworzenie pogranicza a życie przy granicy. Refleksje terminologiczne w świetle badań terenowych przy granicy polsko-niemieckiej [Creating a borderland and living at the border. Terminological reflections in the light of fieldwork at the German-Polish border]. *Etnografia Polska*, 61(1–2), 5–20.
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* (b.d.). [Internet dictionary of surnames in Poland]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/> (dostęp: 6.08.2023).
- Kij, M. (2020). Etymologie ludowe w toponimach na pograniczu polsko-ruskim [Folk etymologies in toponyms on the Polish-Ruthenian borderland]. *Słowo. Studia językoznawcze*, 11, 109–127. <https://doi.org/10.15584/slowo.2020.11.7>
- Kłóskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni* [National cultures at their roots]. Warszawa: PWN.
- Kostyrko, T. (2003). Pytania o tożsamość kulturową w perspektywie integracji z Unią Europejską. Konteksty problemu [Questions of cultural identity in the perspective of European Union integration. Contexts of the problem]. *Kultura Współczesna. Teoria — Interpretacje — Praktyka*, 1–2(35–36), 7–12.
- Krzyżaniak, E. (2004). Lokalny pejzaż z różnorodnością w tle. Krótki szkic o tożsamości [The local landscape with diversity in the background. A brief sketch of identity]. *Limite Patriae*, 1, 93–96.
- Kurdyła, T. (2011). *Funkcje formantów rzeczownikowych w polszczyźnie ludowej (na przykładzie trzech wsi podkarpackich)* [Functions of noun formants in folk Polish (based on the example of three villages in the Subcarpathia region)]. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kurek, H. (1995). *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne* [Linguistic transformations of the villages of the Krosno region. A sociolinguistic study]. Kraków: Universitas.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu* [Changes in dialectal lexis in the Subcarpathian region]. Kraków: Universitas.
- Kurek, H. (2009). Polska wieś południowo-wschodniego pogranicza — trzy typy języka i kultury (na przykładzie regionu krośnieńskiego) [Polish village of the south-eastern borderland — three types of language and culture (based on the example of the Krosno region)]. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słowotwórstwo — słownictwo — polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci Profesor Zofii Kurzowej, Kraków 16–17 maja 2008* (s. 123–133). Kraków: Księgarnia Akademicka.

- Kurek, H. (2016). Krakowianie o wiejskich korzeniach. Podzielona tożsamość [Cracow inhabitants of rural origin. Divided identity]. *Socjolingwistyka*, 30, 73–80. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.30.6>
- Kurek, H. (2018). Słownictwo gwarowe w epoce globalizacji [Dialect vocabulary in the age of globalisation]. W: R. Przybylska, M. Rak, A. Kwaśnicka-Janowicz (red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* (s. 203–209). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kurek, H. (2019). Obraz społeczności wiejskiej Dukielszczyzny zakrzeplony w nazwach kobiet zamężnych. Tradycja i zmiana [The image of rural community of the Dukla Region preserved in the names of married women. Tradition and change]. W: B. Grabka, R. Kucharzyk, A. Tyrpa (red.), *Studia Dialektologiczne V* (s. 203–213). Kraków: Lexis.
- Kurek, H. (2023). Społeczność polska „pograniczy wewnętrznych” na przełomie wieków XX i XXI. Przemiany kulturowo-tożsamościowe [Polish community of ‘internal borderlands’ at the turn of the 20th and 21st centuries]. *Prace Językoznawcze*, 25(3), 107–116. <https://doi.org/10.31648/pj.9185>
- Kurzo wa, Z. (1975). *Elementy kresowe w języku powieści powojennej* [Polish Eastern Borderlands elements in the language of the post-war novel]. Warszawa: PIW.
- Makarski, W. (2000). Jeszcze o nazwie *San* [More about the name *San*]. W: W. Książek-Bryłowa (red.), *Język polski: współczesność, historia I* (s. 193–210). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Miodunka, W. (2003). Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych [The power of language and its importance in linguistic and cultural interactions]. W: J. Bartmiński, J. Szadura (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań. 2: Warianty języka* (s. 12–16). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Misiak, M. (2018). *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym* [Between the rivers Poprad and Oslawa. Lemkos’ cultural and linguistic identity in ethnolinguistic terms]. Wrocław: Profil.
- Mrózek, R. (1998). Nazwy terenowe [Field names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 231–257). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Nalepa, J. (1997). Polacy nie przejęli od Ukraińców nazwy rzeki San: ze studiów nad najdawniejszym pograniczem polsko-ruskim [Poles did not take over the name of the San river from Ukrainians. Studies on the oldest Polish-Ruthenian borderlands]. *Język Polski*, 77(2–3), 50–162.
- NMPol I = Rymut, K. (red.). (1996). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 1: A–B). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol II = Rymut, K. (red.). (1997). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 2: C–D). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol V = Rymut, K. (red.). (2003). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 5: Ko–Ky). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- NMPol XIII = Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., Bijak, U. (red.). (2016). *Nazwy miejscowe Polski. Historia — Pochodzenie — Zmiany* [Place names of Poland. History — origin — changes] (T. 13: Sa–Si). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Oronowicz, E. (1990). Cechy kresowe w gwarze wsi Munina [Polish Eastern Borderlands features in the dialect of the village of Munina]. *Język Polski*, 70, 208–211.
- Pasieka, A. (2016). Jak uratować pogranicze? O teoretycznych modach i metodologicznych pułapkach [How to save the borderland? On theoretical fashions and methodological pitfalls]. *Wielogłos*, 2(28), 125–144. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.16.013.5903>

- Pawłowski, E. (1971). *Nazwy miejscowości Sądeckizny, I: Nazwy miast, wsi, przysiółków oraz dzielnic miejskich i wiejskich* [Names of towns and villages in the Sącz region, I: Names of towns, villages, farmsteads, as well as urban and rural districts]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- Pawłowski, E. (1975). *Nazwy miejscowości Sądeckizny, II: Nazwy osiedli* [Names of towns and villages in the Sącz region, II: Names of housing estates]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- Reinfuss, R. (1990). *Śladami Łemków* [Traces of Lemko people]. Warszawa: Wydawnictwo PTTK Kraj.
- Rieger, J. (1969). *Nazwy wodne dorzecza Sanu* [Water names of the San basin]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J. (1993). Elementy ukraińskie w toponimii polskiej i w toponimii Polski [Ukrainian elements in Polish toponymy and in the toponymy of Poland]. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*, 27, 247–253.
- Rieger, J. (1995). *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski* [Lemko Vocabulary and Names]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SEMPER.
- Rymut, K. (1975). *Nazwy miejscowe dawnego powiatu bieckiego* [Place names of the former Biecz district]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo PAN.
- SJPSz = Szymczak, M. (red.). (1978–1979). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish language] (T. 1–2). Warszawa: PWN.
- Słabczyński, R. (2023). *Mikrotoponimia Beskidu Niskiego* [Microtoponymy of the Low Beskids]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Smolicz, J.J. (2003). Język jako wartość podstawowa kultury [Language as the basic value of culture]. W: J. Bartmiński, J. Szadura (red.). *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań 2: Warianty języka* (s. 9–11). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- St TŁ = Stieber, Z. (1949). *Toponomastyka Łemkowszczyzny, II: Nazwy terenowe* [Toponomastics of the Lemko region, II: Field names]. Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Nauk.
- Stieber, Z. (1974). Polska i ruska nazwa Sanu [Polish and Ruthenian name of the San river]. W: A. Obrębska-Jabłońska, H. Popowska-Taborska, J. Siatkowski (red.), *Świat językowy Słowian* (s. 491–492). Warszawa: PWN.
- Straczuk, J. (2008). Wielojęzyczność pogranicza: od tutejszości do nowej lokalności [Multilingualism in the border region: from localness to a new locality]. W: Engelking, E. Golachowska, E. Zielińska (red.), *Tożsamość — Język — Rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-baltyckim* (s. 95–107). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1998). Pogranicze wschodnie [Eastern borderland]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 453–465). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- WUN I = *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce. Tom pierwszy A–J* (1980). Ministerstwo Administracji, Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska, Główny Urząd Statystyczny. Warszawa: Wydawnictwa Akcydensowe.
- Żarski, W. (2008). Tożsamość kulinarna jako wykładnik odrębności kulturowej [The culinary component of a cultural identity]. W: I. Masojć, R. Naruniec (red.), *Tożsamość na styku kultur* (s. 80–92). Wilno: Wydawnictwo WUP.

SUMMARY

PROPER NAMES AS "CULTURAL LEXEMES" IN POLISH INNER BORDERLANDS

The subject of the article includes proper names (first names, surnames, names of places and regions, chrematonyms) of Wallachian or Lemko origin which occur in so-called Polish inner borderlands in local dialects (and in general Polish language) and which function as "borderland cultural lexemes". The borderlands in question include the territories located in the Low Beskid Mountains (especially the area of the town of Dukla) which are inhabited (now or only since 1940s) by Polish and Lemko people. The cultural lexemes that occur in this region are linguistic links that not only determine the cultural separateness of the area, but, most of all, the creation of the sense of community of borderland people who, irrespective of their nation, are able to understand the local world of meanings and values due to those lexemes.

Keywords: inner borderland, proper names, cultural lexemes, Beskid Niski, Sądecczyzna